

INTERAKČNÍ STYLY UČITELŮ TĚLESNÉ VÝCHOVY NA ZÁKLADNÍCH A STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH

INTERACTION STYLES OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS IN PRIMARY AND SECONDARY SCHOOL

K. Kotlík & P. Jansa

Univerzita Karlova v Praze, Fakulta tělesné výchovy a sportu, Katedra pedagogiky, psychologie a didaktiky TV a sportu

ABSTRACT

The paper continues in earlier research of Svoboda & Kocourek (1987), who detected interpersonal characteristics of PE teachers using the analysis of didactic interactions through a Leary method (ICL). Current authors used a newer derived method QTI, which is suitable for a consequent teachers' typology. The main goal of the paper was the analysis of a PE teachers' interaction style using the QTI questionnaire with the relation to educational processes which teachers realize. The QTI questionnaire diagnoses eight octants (variables). Each variable corresponds with one sector. Finally, we can observe that there are only small differences between men and women in their interaction and communication style. Both overseeded dimension (the dominance and the submissivity) are among teachers predominantly in ballance. Every watched groups are from point of view of their interaction with pupils positive and with the respect to particular scores also more likely satisfied. Female techers commonly have evaluate themselves from the point of view of their interaction style better the men teachers, but this finding out requires further verification.

Keywords: interaction; education; school; questionnaire; PE teacher

SOUHRN

Práce navazuje na dřívější šetření Svobody & Kocourka (1987), kteří zjišťovali v rámci analýzy didaktické interakce interpersonální charakteristiky učitelů tělesné výchovy pomocí Learyho metody (ICL). Pro potřeby našeho příspěvku byla pro určování interakčního stylu využita novější odvozená metoda QTI, která umožňuje i následnou typologizaci učitelů. Hlavním úkolem práce byla analýza interakčního stylu učitelů tělesné výchovy na vybraném vzorku základních a středních škol v České republice, a to prostřednictvím dotazníku QTI ve vztahu k výchovně vzdělávacím procesům. Na základě dotazníku QTI analyzujeme celkem osm proměnných (oktantů), přičemž každý oktant odpovídá určitému typu interakce. Celkově lze konstatovat, že mezi muži a ženami jsou v interakčním a komunikačním stylu pouze malé rozdíly. Obě základní dimenze (dominance i submisivita) jsou mezi učiteli převážně v rovnováze. Všechny dotazované skupiny učitelů tělesné výchovy vyjadřující se ke své interakci, jsou pozitivní a vzhledem ke konkrétním skórum lze předpokládat, že spíše spokojené. Ženy mají obecně tendenci hodnotit se z hlediska svého interakčního stylu lépe než muži.

Klíčová slova: interakce; vyučování; školy; dotazník; učitel tělesné výchovy

Úvod

Učitelé jsou bezesporu jedním ze základních formativních prvků dorůstající generace, a to na všech stupních škol. Lze tedy předpokládat, že kvalita výkonu učitelské profese je velice důležitým faktorem, který má vliv jak na žáky přímo ve školním procesu tak také na jejich postoje a hodnotovou orientaci v jejich budoucím životě (Jansa & Kovář, 2010). Jednou z hlavních oblastí, která se do kvality výkonu učitele promítá, je zcela určitě jeho interakce s žáky.

V primárním a sekundárním vzdělávání jsou učitelé se žáky prakticky neustále ve vzájemných interakčních a komunikačních vztazích s cílem plnit výchovně vzdělávací úkoly. Tento komplex souvislostí a vztahů je velice obtížné analyzovat a objasnit, a to zvláště v tělesné výchově, neboť tento školní předmět je oproti ostatním, zpravidla naukovým, předmětům velice specifický, a to jak odlišností prostředí, tak také charakterem činnosti.

Interakce obecně představuje spojnici mezi činnostmi lidí a jejich společenskými vztahy, nejen v rámci školy či třídy, ale při každém sociálním styku. Společná činnost lidí, vzájemné vztahy a působení je spojena s předáváním, přijímáním, zpracováním určitých informací. Vzniká tak sociální komunikace, kterou chápeme jako sdělování, resp. výměnu informací mezi lidmi. Specifickým případem je pedagogická komunikace, která probíhá podle určitých pravidel v závislosti na sociálních rolích subjektu řídicího a subjektu řízeného. Komunikace mezi učitelem a žákem většinou probíhá v rámci vyučovacího procesu. Proto se v posledních letech začal používat pojem komunikace ve výuce (výuková komunikace). Nadřazenější pojem je styl (typ), který lze chápat jako souhrn rysů osobnosti určovaných, jak vrozenými předpoklady, tak i získanými faktory – např. přírodní nebo sociální prostředí, učení aj., podle Mikové, 2006 a Sochorové, 2015.

V rámci interakce a komunikace ve výuce je rozhodující zejména učitelovo jednání a chování vůči žákům. Přitom každý učitel směřuje k určitému typu interakce včetně komunikace, kterou podle Berkelmansové et al. detailně popisuje Lukas (2011).

Výzkumů věnujících se interakci učitele lze nalézt celou řadu. Z těch nejvýznamnějších lze připomenout například výzkum interakční didaktické analýzy, kterou prováděli metodou KSP (kategoriální pozorovací systém) později označovanou jako SPIN (systém pozorovaných interakcí) – Svoboda & Kouček (1987), a to především za použití Learyho metody (ICL) pro stanovení interpersonální diagnostiky ve dvou rovinách, výpovědi o sobě a o ideálu učitele tělesné výchovy. Další výpočty se týkaly určení těžiště mezi dvěma bipolárními faktory vyššího řádu (dominance – submise a afilace – hostilita, srov. Kožený & Ganický (1976). Vedle toho byly využity i další dotazníky – Eysenckův osobnostní inventář (EPI), zjišťující vlastnosti temperamentu a dotazník SPIDO pro stanovení profilu odolnosti vůči zátěži. Na základě získaných údajů z ICL autoři určili orientační typologii učitelů.

Dále se interakčnímu stylu učitele věnovali Wubbels & Creton et al. (1993), kteří zkonstruovali dotazník QTI pro zjišťování interakčního stylu učitele, výsledky znázorňují jako výseče (též oktanty, sektory) v rámci os interpersonálního kruhu od základu dvou bipolárních dimenzí. V upravené variantě dotazníku QTI se mohou k interakčnímu stylu svého učitele se vyjádřit i žáci po určité době vyučování. Českou aplikaci velmi podrobně uvádějí Mareš & Gavora (2004), kdy při tvorbě české a slovenské verze navrhli změnu v označení bipolarity horizontální osy „proximity” na odmítavost a vstřícnost. Vertikální osu s označením „vlivy” pak s krajními póly na dominantnost a tolerantnost (podrobněji dále). Vyjadřují míru učitelského přístupu k výukové interakci a určují tím i chování žáků, ukazují také jaký vliv a moc si učitel udržuje ve třídě, nebo se tohoto vlivu vzdává a ponechává žákům možnost více zasahovat do výuky.

Velice komplexně se interakci a komunikaci ve výuce tělesné výchovy na základní škole (prostřednictvím dotazníku QTI) věnuje Janíková (2012), která se dokonce výzkumně vytvořila typologii učitelů tělesné výchovy na základě jejich interakčního stylu. Nejčastějším byl tzv. dominantní typ učitele (na základě vlastního sebeposouzení), ostatní typy pak měly velice nízké četnosti respondentů. Tento dominantní profil (z pohledu učitelů jako i žáků) se nejvíce blíží profilu, který byl ve výše uvedené typologii (viz dříve Lukas) charakterizován jako tolerantně autoritativní. Jde o učitele, kteří při vyučování podporují odpovědnost a svobodu žáků a často nechávají žáky pracovat ve skupinách.

Metodika

Záměrem výzkumného šetření byla analýza interakčního stylu učitelů tělesné výchovy na vybraném vzorku základních a středních škol v ČR. Výsledky dále uváděné jsou součástí širších výzkumných úkolů PRVOUK č. 15 a 39 včetně grantu GAUK č. 1608214 UK FTVS. Jednotlivými dílčími úkoly pak byly deskriptivní analýzy a komparace vybraných položek. Vzhledem k deskriptivnímu zaměření výzkumného šetření nebyla stanovena výzkumná hypotéza.

Výzkumné šetření probíhalo prostřednictvím dotazníku QTI ve vztahu k výchovně vzdělávacím procesům. Na základě dotazníku QTI analyzujeme celkem osm proměnných (oktantů), přičemž každý

oktant odpovídá určitému typu interakce. K významnosti diferencí bylo využito jak výpočtu statistické významnosti klasickým t-testem, tak výpočtu Cohenova d jako míry významnosti věcné.

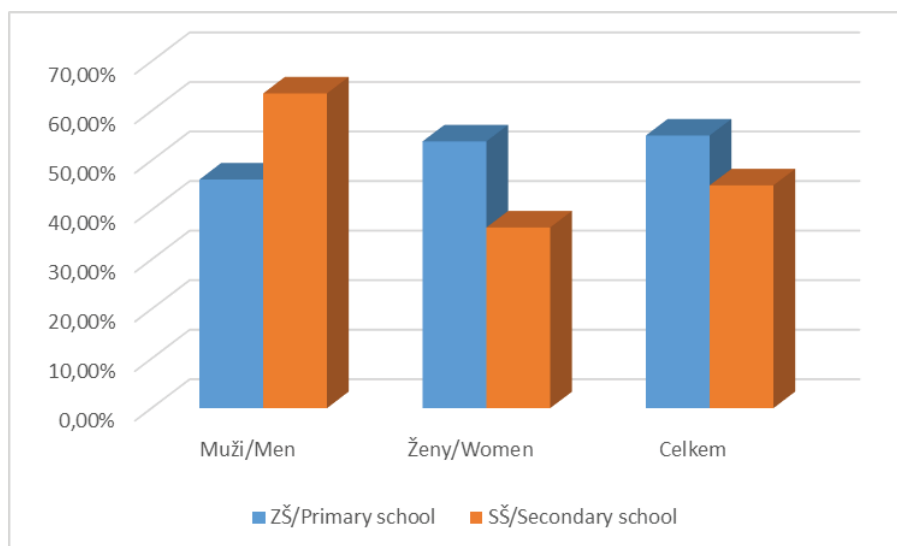
Výzkumný soubor získaný na základě stratifikovaného výběru tvořilo 189 učitelů tělesné výchovy, a to na základních školách a na středních školách. Bližší členění výzkumného souboru je uvedeno v kapitole Výsledky a diskuse.

Výsledky a diskuse

Celkem bylo dotazováno na obou stupních škol 189 mužů a žen s aprobační tělesná výchova tabulky. Podíly jednotlivých skupin (muži a ženy) v závislosti na stupni školy jsou přehledně uvedeny v grafu č. 1. Na základních školách mírně převažovaly ve sledovaném vzorku ženy (53,8 % ku 46,2 % mužů), zatímco na středních školách dominovali muži (63,6 % ku 36,4 % žen). Celkově pak v šetření mírně převažují učitelé tělesné výchovy ze základních škol (55,0 % ku 45,0 % na středních školách).

Graf 1./ Graph 1.

Charakteristika souboru učitelů tělesné výchovy na základních a středních školách./ A characteristic of PE teachers population in primary and secondary school.

Zdroj: autor

Obecně lze konstatovat, že vnímání sebe sama a své interakce s okolím, jmenovitě se svými žáky je jak u mužů, tak také u žen vyučujících tělesnou výchovu velmi podobné, a to na obou stupních škol. Konkrétní podoba interakčního modelu učitelů a učitelek tělesné výchovy je názorně uvedena v grafu č. 2.

V rámci šetření respondenti posuzovali vlastní interakci se svými žáky na ordinální škále v rozsahu hodnot 0 až 4 body, a to v celkem 8 oktantech (organizátor, pomáhající, chápající, zodpovědný, nejistý, nespokojený, kárající a přísný). První 4 zmíněné oktanty postihují „pozitivní“ dimenzi interakce, zbylé 4 pak dimenzi chápanou spíše jako „negativní“.

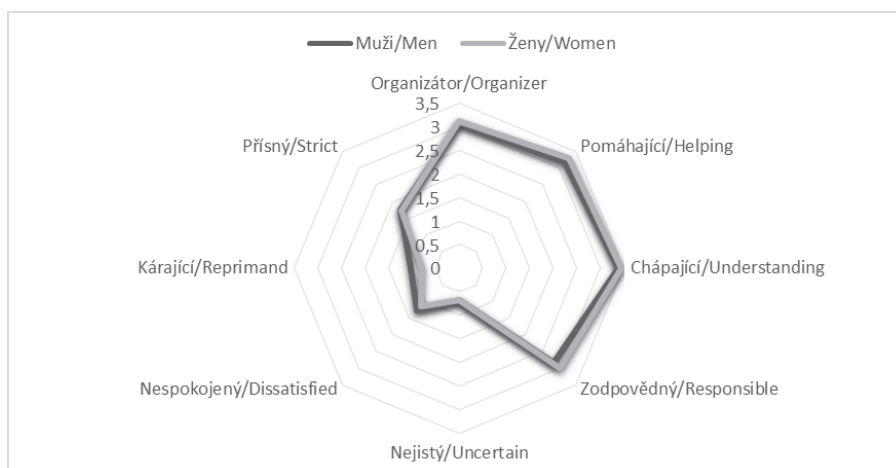
Vzhledem k tomu, že je obecně platnou skutečností, že většina lidí má tendenci k pozitivnímu hodnocení sebe sama, je logické, že i v sebehodnocení učitelů tělesné výchovy převažují „pozitivní“ oktanty nad „negativními“. Dané sebereflexi však odpovídá i hodnocení učitelů jejich žáky, čemuž se věnovali autoři v pilotním šetření (Jansa, Kotlík & Němec, 2015). Komparace učitelské interakce ze strany žáka a učitele však již překračuje možnosti tohoto článku.

Jak muži, tak také ženy hodnotí své pozitivní interakční oktanty vysoce nadprůměrně, naopak u převážně negativních oktantů je hodnocení vždy podprůměrné (tedy pod skórem 2,0). Z pozitivních oktantů dosahuje u obou pohlaví nejnižších hodnot oktant „zodpovědnost“, ale i ten přesahuje u mužů hodnotu 2,85, u žen pak 3,0.

Rozdíly, které lze mezi výše zmíněnými skupinami najít, jsou tak pouze dílčí, některé z nich lze však považovat za zajímavé a přínosné poznatky. Tyto výsledky jsou ve shodě s minulými zjištěními autorů (Jansa, Kotlík & Němec, 2015), kdy jiné šetření zaměřené na budoucí učitele tělesné výchovy studující v posledním ročníku magisterského studia, například ukázalo, že ženy mají tendenci se posuzovat pozitivněji než muži. Stejně tak tomu bylo i v případě současného výzkumu (viz graf č. 2).

Graf 2./ Graph 2.

Porovnání interakčních modelů učitelů tělesné výchovy na základních a středních školách./ A comparison of interaction models of PE teachers in primary and secondary school.

Zdroj: autor

Velice zajímavé však je, že žáci vidí situaci opačně a pozitivněji hodnotí jednotlivé oktanty interakčního stylu u mužů (Jansa, Kotlík & Němec, 2015). Nicméně i tak hodnotí žáci své učitelky jednoznačně pozitivně a velmi podobně jako jejich mužské kolegy. Svou roli přitom může samozřejmě sehrát i obecná převažující feminizace českého školství.

Při porovnání obou pohlaví pak interakce v případě pozitivních oktantů vykazuje známky určitého trendu, neboť jak učitelé tak také učitelky tělesné výchovy shodně skórují nejvýše v oktantu „chápající“ (3,39, resp. 3,44), na druhém místě je oktant „pomáhající“ (3,18, resp. 3,30), třetí pak „organizátor“ (3,07, resp. 3,11) a na posledním místě oktant „zodpovědný“ (2,85, resp. 3,01). Můžeme tedy říci, že toto pozitivní hodnocení je konzistentní.

Další skutečností je, že i když mají muži tělocvikáři v daném pozitivním oktantu vždy nižší skóre než jejich ženské protějšky, nijak to neovlivňuje vzájemné pořadí oktantů z hlediska průměru. Stejně tak lze u učitelů tělesné výchovy na základních a středních školách nalézt posloupnost i v případě negativních oktantů. Nejčastěji je zastoupen oktant „přísný“ (1,76, resp. 1,73), dále pak „nespokojený“ (1,26, resp. 1,14), na předposledním místě je oktant „kárající“ (1,02, resp. 0,78) a nejméně často je v učitelské interakci zastoupen oktant „nejistý“. Rozdíly mezi muži a ženami jsou v případě negativních oktantů velice malé, za zmínku stojí pouze oktant „kárající“, kdy difference mezi oběma pohlavími činí 0,51 a vykazuje tak střední statistickou významnost.

Pro lepší přehlednost uvádíme také konkrétní interakční modely tělocvikářů a tělocvikářek na základních a středních školách zařazených do výzkumného vzorku (grafy č. 3, resp. č. 4)

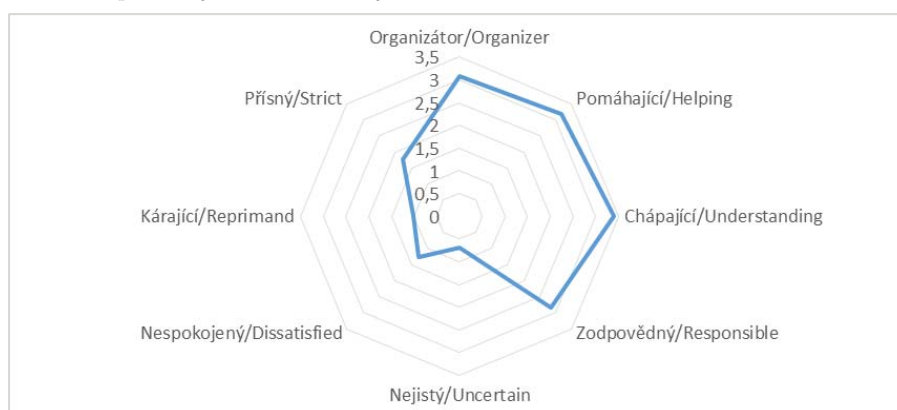
Ze zjištěných hodnot vyplývá, že dominance i submisivita jsou mezi učiteli (jak mezi muži tak také mezi ženami) převážně v rovnováze. Nejvyšších hodnot dosahuje oktant „chápající“ (viz graf č. 5), který lze charakterizovat jako kombinaci vstřícnosti a submisivity. Vysokých skóre dosahují ale také oktanty „organizátor“ a „pomáhající“, které jsou přitom charakteristické pro kombinaci dominance a vstřícnosti.

Nejnižších skóre na druhé straně dosahují oktanty „nejistý“ a „kárající“ (viz graf č. 5). V prvním případě jde o kombinaci submisivity a odmítavosti, ve druhém pak dominance a odmítavosti. Je však třeba připomenout, že u těchto oktantů je samozřejmě možné, že odpovědi mohou být mírně

ovlivněny mírně zkresleným vnímáním sama sebe a svého vystupování v rámci profese. Dále je logické, že málokdo rád přizná nejistotu, speciálně v případě hodnocení své profese. Vzhledem k tomu, že se šetření zúčastnili učitelé a učitelky s praxí, je sice logické, že dosahují v tomto oktantu nejnižších skóre. „Oktant nejistý” však nevykazuje prakticky žádné rozdíly, což je velice pozitivní zjištění.

Graf 3./ Graph 3.

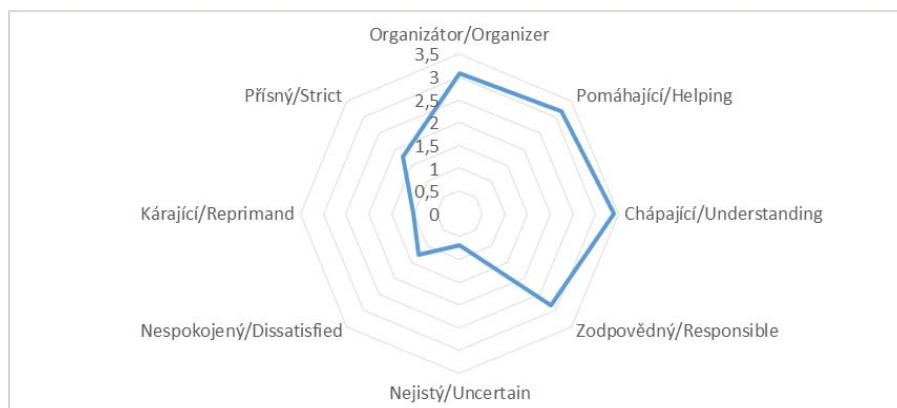
Interakční model učitelů tělesné výchovy na základních a středních školách./ An interaction model of male PE teachers in primary and secondary school.

Zdroj: autor

Graf 4./ Graph 4.

Interakční model učitelek tělesné výchovy na základních a středních školách./ An interaction model of female PE teachers in primary and secondary school.

Zdroj: autor

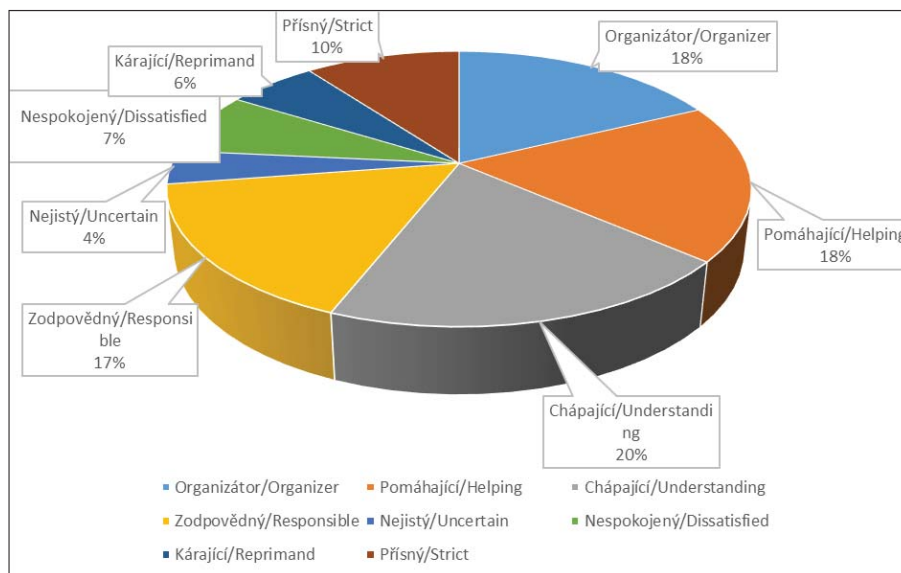
Další diferenci lze najít při uplatňování „pomáhající” složky interakčního stylu. To činí dle svého soudu výrazně častěji učitelky než jejich mužské protějšky. Opačná situace je však v případě oktantu „kárající”.

Celkově ženy vyučující tělesnou výchovu na vybraném vzorku základních a středních škol dle svého soudu uplatňují všechny pozitivní složky interakčního stylu při vyučování častěji než jejich mužské protějšky a zároveň jsou méně často „nejisté, nespokojené, kárající a přísné”. Je otázkou, do jaké míry to souvisí s minulými zjištěními autorů (Jansa, Kotlík & Němec, 2015), kdy ženy i muži odpovídali v intencích zde uvedených tabulek, jejich žáci je však viděli spíše opačně. Lze tedy konstatovat, že ženy mají v hodnocení svého interakčního stylu vyučování tendenci k lepšímu sebehodnocení než muži, případně i nadhodnocení.

Dále pro lepší přehlednost uvádíme celkové složení jednotlivých oktantů interakčního stylu učitelů a učitelek tělesné výchovy na vybraném vzorku základních a středních škol.

Graf 5./ Graph 5.

Složení interakčního stylu učitelů a učitelek tělesné výchovy na základních a středních školách./ A composition of a PE teachers interaction style in primary and secondary school.

Zdroj: autor

Z výše uvedeného grafu č. 5 kromě již výše uvedených skutečností zřetelně vyplývá, že „pozitivní“ oktanty nejen převažují nad „negativními“, ale jsou i vzájemně v rovnováze. Totéž pak platí pro oktanty „negativní“. Vzhledem k tomu, že mezi muži a ženami na obou stupních škol byly zjištěny pouze drobné či kosmetické difference, lze považovat interakční styl učitelů tělesné výchovy za vyrovnaný a konzistentní, což je velice pozitivní zjištění.

Závěr

Obě skupiny vyjadřující se ke své interakci jsou pozitivní a vzhledem k jednotlivým skóřům lze předpokládat, že i spíše spokojené. Mezi muži a ženami vyučujícími tělesnou výchovu na vybraném vzorku základních a středních škol jsou v jejich interakčním a komunikačním stylu pouze malé rozdíly. Ženy ve svém sebehodnocení dosahují vyšších pozitivních skóřů než muži, vzhledem ke dřívějším zjištěním to však nemusí mít oporu ve skutečnosti.

Pořadí jednotlivých oktantů interakčního stylu učitelů tělesné výchovy je z hlediska dosažených skóřů konstantní a jednotlivé oktanty jsou od sebe svými skóřmi jasně odděleny. Rovněž dominance i submisivita jsou mezi učiteli tělesné výchovy převážně v rovnováze. Interakční styl učitelů tělesné výchovy tak lze hodnotit jako vyrovnaný a konzistentní.¹

Literatura

- Janíková, M. (2012). *Interakce a komunikace učitelů tělesné výchovy*. Brno: Paido.
- Jansa, P., Kotlík, K., & Němec, J. (2015). Interakční styly budoucích učitelů tělesné výchovy. *Česká kinantropologie*, 19(4), 64–76.
- Jansa, P., & Kovář, K. (2010). Vybrané determinanty životního stylu učitelů základních škol. *Tělesná kultura*, 33(1), 57–68.
- Kožený, J., & Ganický, P. (1976). *Learyho dotazník interpersonální diagnózy*. Bratislava: Psychodiagnostika.

¹Tento článek vznikl za podpory Prvrouku č. 15 a 39 včetně grantu GAUK č. 1608214.

- Lukas, J. (2011). *Učitel – jeho profesní vývoj a sociální vztahy ve škole*. Disertační práce. Brno: PSS MU.
- Mareš, J., & Gavora, P. (2004). Interpersonální styl učitelů: teorie, diagnostika a výsledky výzkumů. *Pedagogika*, 54(2), 101-128.
- Miková, M. (2006). *Typologie budoucích učitelů v závislosti na jejich interakci a komunikaci*. Disertační práce. Brno: MU PF.
- Sochorová, V. (2015). *Rozdíly v interakčním stylu z pohledu učitelů a jejich žáků*. Magisterská práce. Brno: FSS MU.
- Svoboda, B., & Kocourek, J. (1987). Výzkum osobnosti a vyučovací činnosti učitele tělesné výchovy. In *Tělovýchovný sborník*, svazek 20. (pp. 48-63). Praha: PF UK.
- Wubbels, T., Creton, H., Levy, J., & Hooymayers, H. (1993). The model for interpersonal teacher behavior. *Do you know what you look like?* 9(7), 13-28.

PhDr. Kamil Kotlík, Ph.D.
Katedra PPD UK FTVS
José Martího 31
162 52 Praha 6 – Veleslavín
kotlik@ftvs.cuni.cz